علی فتاح دزەیی

«مەم وزین» ی خانی و بەراورد کردنی لەگەڵ داستانی مەمی ئالان دا «١»

وەکو لە باسی مەمی ئالاندا گوتمان(*) ، بیری بنچینەیی ئەم داستانەی ئەڤینداریی ئێجگار کۆن بێتو هەروها دووریش نیە ، سەربردەیێکی دڵداری ، لە نێوانی دڵدارو دلبەرێکی خاوەن پایە رووی‌دابێو بەسەرهاتەکانی لەگەڵ ناوەرۆکی ئەم چیرۆکە کۆنە تێکەلاو بووبێ[٢] ، بەلام هەرگیز ئەوە ساغ‌نابێتەوە کە ئەم داستانە . لە سەردەمانی هەرە لەمێژیدا ، چ ناوێکی هەبوەو لە دوای ئیسلام‌بوونی نەتەوەی کورد ، لە چ وەختێکدا بەرگی تازەی کردۆتە بەرو بەم ناوەی پێوەی دەناسین ناوبانگی سەندوە .

(شەرەفخان) . لە دیباچەی (شەرەفنامە)یدا ، دەڵی : فەرهاد ، کە سەردەستەی دڵداران‌و سەرداری وەفاداران بوەو سەبارەت بەئەڤینی (شیرین)یێ ، بەچەندان ئێش‌و ئازاری چیشتوە ، کوردێکی کەلهور بوە .)[٣]

ئەگەرچی مێژوونووسی گەورەمان ، لەم زەمینەدا ، پەنجەی بۆ داستانی خۆشەویستی (مەم‌وزین) درێژنەکردوە . ئەمە ئەوە ناچەسپێنی کە لە سەردەمی ئەودا ، ئەم کارەساتەی دڵداری بەم ناوەیەوە نەناسرابێ .

(مەلای جزیری) سەد ساڵێك پێش لە (شەرەفخان) ژیاوەو خۆی خەڵکی ئەو شارە بوە کە شانۆی داستانەکەیە لە هەلبەستێکی دا دەڵێ :

موویەکی ئەز ژتە نادەم ب دووسەد زین‌و شرینێ
چ دبت گەر مە حسێب‌کەی توو ب فەرهادو مەمێ[٤]

سەد ساڵی خشت لەدوای دانان ی شەرەفنامە . کە دانەرەکەی لە ساڵی (١٠٠٥ ك = ١٥٩٦ - ١٥٩٧ز) لە نووسینی دوا لاپەرەی بوەتەوە ، (خانی) هۆناندنەوەی مەم‌و زینی تەواوکردوە :

لـــەورا کـو دەمـــا ژ غـــەیـــبێ فـــەك بـوو
تـــاریخ هــــــەزارو شەستو یــــەك بـوو
ئـــیســـــال گەهـــیشـــتـــــە چـــلو چـــاران
وی پـــــــێشرەوی گونـــــــاەکـــــــاران

واتا لە ساڵی (١١٠٥ ك = ١٦٩٣ - ١٦٩٤) دوا بەیتی شاکارەکەی نووسیوە .

لەبەر ئەوەی (خانی) نەك هەر شاعیرێکی گەورە ، بەڵکو رابەرێکی دووربینی بیری نەتەوایەتی بوە ، هەستی بەهەبوونی کەلێنێکی گەورە کردوە ، لە ئەدەبیاتی نەتەوەکەیدا ، ئەویش نەبوونی داستانێکی شیعری ئەوتۆ بوە کە پەنجە لە پەنجەی شاکارەکانی شیعریی نەتەوەکانی دراوسی بدا .

ئەمجا بەم رامانەو بەم مەبەستەوە ، ویستوویەتی ئەو کەلێنە گەورەیە پڕ بکاتەوە :

دا خـــــەلق نــــەبــــێژن کو ئــــەکـــــراد

بێ مەعریفەتن ، بێ ئەسل‌و بنیاد
ئەنواعی میلەل خودان کتێبن
کرمانج تەنێ د بێ حسێبن

نووسەرو رۆشنبیری گەورە (دکتۆر نووردین زازا) لە پێشگوتنە بەنرخەکەیدا کە بۆ (مەمی ئالان)ی نووسیوە ، رەخنەی لە شاعیرەکەمان گرتووەو دەڵێ : «ئەحمەدی خانی ب خوە ، مەوزووعی مەم‌و زینی ژ مەمی ئالان بریەو گەلەك تشت ژی گوهیراندنە . . .) و (. . . لێ شێخی خانی مە ، مات دهێلە گاڤا دنڤیسە کو هەر تشتێن مەم‌و زینێ ب تەنێ ژ سەری وی دەرکەتنە . . .) و (. . . دە دیباچەی دیوانی خوەدا دبێژە :

ئەلغازو مەعانی ئو عیبارات
ئینشاءو مەبانی ئو ئیشارات
مەوزووع‌و مەقاسدو حیکایەت
مەرموززو مەناقب‌و درایەت
ئوسلووب‌و سیفات‌و مەعناوو لەفز
ئەسلەن نەکرن مە یەك ژ وان قەرز
(فی الجملە نە تایجێد فیکرن
دوو شێرەوو نەو عەرووس‌و بیکرن(٥)

ئەو بەیتە شیعرانەی کە (دکتۆر زازا) رەخنەی لی‌گرتوە ، لە کۆتایی بەندی پێنجەمی داستانەکەدان ، بەڵام هەرگیز شاعیرەکەمان مەبەستی ئەوە نەبوە کە سەرچاوەی ناوەرۆکی شاکارەکەی بشارێتەوە . چونکە پێشی ئەم برە شیعرانەو لە هەمان بەندا گوتوویە :

نەغمێ وە ژ پەردەیێ دەرینم
زینێ ئومەمێ ژ نوو ڤەژینم
هندەك ژ فەسانەیێد بۆهتان
هندەك د بەهانە هن د بوهتان ،

کەواتا مەبەستی شاعیر ئەوەبوە کە ئەفسانەی دڵداریی هەرێمی (بۆهتان = بۆتان) زیندوو بکاتەوە . لام وایە دەستنیشان کردنی سەرچاوەی داستانەکەی ئەوەندە ئاشکرایە کە هیچ رەخنەیێك هەڵنەگرێ . جگە لەمەش ، دەشێ کە لە سەردەمی (خانی)و هەتا لە سەردەمی (مەلای جزیری)شدا ، ئەم داستانە هەر بەناوی (مەم‌و زین)ەوە ناودار بووبێ‌و ناوی (مەمی ئالان)ی لە دوای سەردەمی ئەواندا وەرگرتبێ . ئاشکراشە ، لە کوردستانی خوارووشدا ، هەر بەهەمان ناوی (مەم‌و زین)ەوە ناسراوە .

بەمەزەندەی خۆم ، مەبەستی (خانی) لەو برە شیعرانەی پێشەوەدا ئەوەبوە ، کە لاسایی هیچ شاعیرێکی نەکردۆتەوەو دەستی بۆ شوێنەواری کەسێکیتر درێژ نەکردوە :

لێ من ژ رەزان نەکر (تمتع)
مانەندی دزان ب کەس (تتبع)

مەسەلەی (شیعر دزین = السرقة الشعرية)ش ، هەمیشە رەخنەگرەکانی سەدەکانی ناوەراستی خەریك‌کردوە(٦) .

راستیەکەی ، (خانی) ، ناوەرۆکێکی ئەوتۆی بۆ شاکارەکەی هەڵبژاردوە ، کە موڵکی گیانیی نەتەوەی کوردبوەو لە پێش ئەودا ، هیچ شاعیرێك بەلایدا نەچوە . کەچی سەربردەی دڵدارانی وەکو (شیرین‌و فەرهاد)و (مەجنوون لەیلا)و . . (یووسف‌و زولێخا) ، ببوون بەناوەرۆکی شیعری بۆ گەلێك شاعیرانی بەناوبانگی وەکو (فردوسی)و (نظامی)و (جامی) . . . زۆریتر .

هەڵبەت ئەوە ئاشکرایە کە شاعیرەکەمان گەلێك شارەزای ئەدەبیاتی عەرەبی‌و فارسی بوەو بەتایبەتیش ، گیرۆدەو سەرسامی کردارەکانی شیعریی (نظامی)و (جامی) بوە ، بۆیێکە نووسیویە :

گەر عیلمی تەمام بدەی ب پوولەك
بفرۆشی تو حیکمەتێ ب سوولەك
کەس ناکەتە مێتەری خوە (جامی)(٧)
راناگریتن کەسەك (نظامی)(٨)

هەتا قالبی شیعری مەسنەویی لە شاعیرانی فارس

وەرگرتووەو (مەمو زین)شی لەسەر هەمان کێشی (مجنون و لیلی)ی (نظامی) ڕێکخستوە ، کە کێشی (بحر الهزج المسدس الأخرب المقبوض المحذوف)ەو ئەمەش تەفعیلەکانیەتی (مفعول مفاعلن فعولن) .

جگە لەمەش ، زۆر سوودی لە بەرهەمەکانی شیعری ی شاعیرەکانی گەورەی نەتەوەکانی موسولمان دیتوە ، بەلأم هەرگیز ئەمە . بە (شیعر دزین) لەقەڵەم نادرێ و پێویستی بەپاکانە کردن نیە . بەڵکو ، ئەرکی سەرەکی ی شاعیری گەورە ئەوەیە ، کە لە سەرچاوەکانی ئەدەبیاتی نەتەوەکانی دیکە حواتەوەو ، لەنێو مێرگ و گوڵستانەکانیاندا گوڵچنی بکات و ئەمجا سەر لەنوێ ، بەزمانی نەتەوەیی خۆیەوە ، باخێکی ئەدەبیاتی تازە دابچێنێ و پەروەردەی بکا[٩] .

(خانی) ئەگەرچی ناوەرۆکی شاکارەکەی لە داستانی (مەمی ئالان) وەرگرتوە ، نەیویستوە داستانەکە بەگۆشت و ئێسقانەوە بڕنێتەوە . بۆیێکە دەستکارێکی زوری تێدا کردوە ، بەلأم وەك لە شوێنی خۆیدا روونی دەکەینەوە ، هەموو هەڵوێستەکانی درامایی پاراستوە . بێجگە لەمەش ، بەهۆی کەسەکانی داستانەکە ، ویستوویەتی بڕ لەبیرو باوەڕییەکانی خۆی بکات :

شەرحا غەمی دل بکەم فەسانە
زینێ ئومەمێ بکەم بەهانە

کەواتا ، بەرامانی (خانی) شیعر (هۆ) بوە نەك (ئامانج) ، بێگومان ، هەر ئەمەشە فەرمانی هەموو شاعیرانی رابەرو خاوەن پەیام .

ئەمجا ، بەم رامانەوە ، (خانی) رووداوەکانی داستانەکەی کوتوو کردوەو سەر لەنوێ لە (٢٦٥٥) بەیتە شیعراندا داڕشتۆتەوەو بەسەر (٦٠) بەنداندا ، دابەشی کردوەو دەتواینن بیکەین بە سێ بەشی سەرەکی[١٠] .

١ - دیباچە : حەفت بەندی خایاندوە . بەندی (١، ٢، ٣، ٤) کە سەرجەمیان (١٨٨) بەیتە شیعرن ، لەبارەی ئایین و فەلسەفەو تەسەووف و مەدحی پێغەمبەرن . بەندی (٥ ، ٦ ، ٧) کە (١٧٣) بەیتی شیعرن ، لەبارەی کوردایەتی و هۆی دانانی کتێبەکەی بەزمانی کوردی و ئاشنا کردنی خوێنەر بەداستانەکەیە .

٢ - ناوەرۆکی چیرۆکی : کە سەربردەی ئەڤینی دڵدارو دلبەرەکە دەگێڕێتەوە ، (٤٩) بەندی خایاندوەو سەرجەمی (١٩٤٨) بەیتی شیعرن .

٣ - کۆتایی : لە چوار بەندان پێکهاتوەو (٢٤٦) بەیتی پڕ کردۆتەوە .

هەڵبەت لەبارەی شێوەی قافیەکاری ، لەبابەتی شیعری مەسنەوی یە ، واتا دوو میسراعی هەر بەیتە شیعرێکی لەسەر یێك قافیەن .

بێگومان لە ئەندازەبەدەر ، ووشەو زاراوی بێگانەی تێدا هەیەو شاعیر ، گەر بیویستایە ، دەیتوانی لەجیاتی بەشی هەرە زوریان ووشەی کوردی پەتی بەکار بهێنێ . هەر چۆنێك بێ ، لە خوێندنەوەی (مەم و زین) ئەوە ئاشکرا دەبێ کە شاعیرەکەمان شارەزای هەموو شێوەکانی زاری کرمانجی ی سەردەمی خۆی بووەو سوودی لە هەموویشیان وەرگرتوە :

بۆهێ ئو مەهەمەدی و سلێڤی
هن لەعل و هنەك ژ زێڕو زیڤی
خەر موهرەوو مۆرەك و مراری
هندەك دە شەفاف و هن دەتاری
تەرسیع کرن وەکی بچووکان
ئینانە ب قەیسەری ئو سووکان

راستیەکەی سەرتاپایانی مەم و زین ، بەزمانێکی ئەوتۆی کوردی نووسراوە ، کە ئەو خوێنەرەی بەشێوەی کرمانجی خوارووش دەدوێ ، دەتوانی بەئاسانی لێوەی حاڵی بێ . لەم بارەوە لە شیعری (مەلای جزیری) ، زۆر پتر ، شێوەی یەکیەتی زمانی ئەدەبی ی کرمانجی دەنوێنێ .

بۆ پشتگرتنی ئەم ڕایە ، ئەم وێنەیە دەخەینە بەرچاوی

خوێنەر : ئێستا ، لە زاری کرمانجی ژووروودا ، بەرامبەر بە ووشەی (باب)و (مام)ی کرمانجی خواروو ، ووشەی (باڤ)و (ئاپ) بەکار دەهێندرێن . کەچی (خانی) هەمان ووشەکانی شێوەی خوارووی بەکار هێناوە :

ئـەمما وی ژ جومـلـە خـاس و عـامـان
ژ ئـەو چـەنـدە بـراوو (بـاب)و (مـام) ان

هەروەها :

مـەم ژی لـەوی عـاشـقـەك تـەمـام بـوو
تـەشبیهـی بـراوو بـاب و مـام بـوو

ئەم لایەنە گرنگەی زمانی شیعریی (خانی) ، وەنەبێ بەرێکەوت بووبێ ، بەڵکو ، بەمەبەست بوە ، بۆیێکە ، بەشێوەیێکی بەرچاوتر ، لە فەرهەنگی (نەوبەهار)یدا خۆی دەنوێنێ .

گوتمان ، (مەمو زین) ، لە (٦٠) بەندانددا هۆنراوەتەوە . لێرەدا دەبێ ئەم لایەنەش بخەمە پێش‌چاو ، کەهەر بەندێکی ، عینوانێکی هەیەو لە رستەیێك یان پتری ، گەلێك شیرین‌و سەجەعداردا ، دارژراوە . بەداخەوە ، لە چاپەکانی چاپخانەی (کوردستان) ، سەرناوەکان ، بەکورت‌کراوەیی خراونەتە سەر شێوەی خواروو . هەتا ، لە هەر دوو چاپەکانی تازەی (ئەستەمبۆل) کە مامۆستا (محمدامین بوز أرسلان) ، بەتیپی لاتینی چاپی‌کردوون ، دیسان دەستکاری هەموو عینوانەکانی کردوە . بۆیێکە کاتی ئەوە هاتوە ، کە دەزگایەکانی رۆشنبیری کوردی ، بەبێ دەستکاری کردن ، چاپێکی تەواوی ئەم شاکارە ، بخەنە بەردەستی خوێنەران . ئیتر ، بۆ ئەوەی بزانین تا چ رادەیێك شاعیرەکەمان ، پێڕەوی داستانی (مەمی ئالان)ی کردوەو ، هەروەها بۆ ئەوەی بتوانین ، هەردووکیان لەگەڵ یەکتر بەراوورد بکەین ، پێویستە کورتەی چیرۆکەکەی (خانی)ش ، بەخوێنەر بناسێنین :

کورتـەی مـەمو زین - ی- خـانی

● (میر زێندین) ، میری (جزیریٚ بۆتان) بوەو دووخوشکی زۆر شۆخ‌و شەنگی هەبوە ، گەورەکەیان ناوی (ستی)و ئەوی دیکەیان ناوی (زین) بوە :

یـەك زێدە شرین‌و زیـادە مـەحـبووب
یـەك رووحی قـلووب‌و حووری مـەقلووب
یـەك ئـەسمەرو یـا دوویٚ زەری بوو
یـەك حۆری ئو یـا دوویٚ پـەری بوو

● لە سەراو بارەگایدا ، چوار لاوی ئازاو رەشید هەبوون . (تاجدین‌و عارف‌و چەکۆ) ، برا بوون‌و کوری (ئەسکەندەر)ی وەزیری میر بوون . چوارەمیان ناوی (مەم) بوەو کوری دەبیری (سکرتێر)ی میر بوە . (تاجدین)و (مەم) دوو برادەری گیانی بەگیانی‌و گەلێك دلسۆزی یەکتری بوون .

● دەرگەوان (حاجب) ، یاخود گزیری میر ناوی (بەکری مەرگەوەری) بوەو پیاوێکی لەئەندازە بەدەر خراپ‌و بەدکار بوە :

شاگردی شەئـامـەتـا وی شەیـتـان
شەرمـنـدە ژ گۆهـتـنـا وی بوهـتـان

● بەپێی دەستووری هەرە لەمێژی ئەوسا ، لە رۆژی (جەژنی نەورۆز)دا ، هەموو خەڵکی (شاری جزیریٚ) ، دەست لە ئیش‌و کاریان هەڵدەگرن‌و دووکان‌و قەیسەرییان دادەخەن‌و بۆ گەشت‌و سەیران روو لەباخ‌و مێرغوزاران دەکەن :

دەورا فـەلـەکیٚ ژ بـەختی فـەیـرۆز
دیسـان کو نومـا ژ نووڤە نـەورۆز
مـەبنی لـەوی عـادەتی موبـارەك
شەهـری ئو سوپـاهـیـان ب جـارەك
بـاژێرو کـەلات‌و خـانی بـەردان
تـەشبـیـە ب نـەژدیـان‌و جـەردان
سەف سەف دەمـەشیـنـە کۆهـو دەشتـان
رەف رەف دەخشـیـنـە سەیـرو گەشتـان

● (ستی‌و زین) بۆ ئەوەی نەناسرێن ، جل‌و بەرگی پیاوانە

دەکەنە بەرو (تاجدین و مەم)یش ، بۆ هەمان مەبەست جل و بەرگی ژنانە لەبەردەکەن . هەر چواریان لەنێو حەشاماتی شاردا تووشی یێکدی دەبن . یەکسەر ، (تاجدین) گیرۆدەی (ستی)و (مەم) گرفتاری (زین) دەبێ . بۆ نیشانەکردن ، هەر دلدارێك ، ئەنگوستیلەی لەگەڵ هی دلبەرەکەی دەگۆڕێتەوە . ئیتر هەر چوار دڵدارو دلبەر بەدەری ئەڤینێ نەخۆش دەکەون ، بەلاّم دەردی(مەم)و (زین)ێ ، گەلێك لەدەردی (تاجدین)و (ستی)یێ ، دژوارترو کوشندەتر دەبێ .

● دایەنی (ستی و زین)ێ ، پیرەژنێکی ناو (حەیزەبوون) بوە ، ئاگاداری رازی هەردوو نازدارەکان دەبێ و سەری لەوە سوردەمینێ کەچۆن کچ گیرۆدەو دلّبەندی کچ دەبێ ! دەیەوێ ئەم رازە نهێنە بدۆزێتەوەو ئەم گرێیە ئاڵۆزە بکاتەوە .

● بەیارمەتی پیرەمێردێکی فاڵگرەوە ، سۆراخی دڵدارەکان دەکاو دەزانێ کەناویان (تاجدین)و (مەم)ە . ئەمجا هەر چواریان ئاگاداری هەواڵی یێکتر دەکا .

● (تاجدین) داخوازیی (ستی)یێ لە (میر) دەکاو ئەمیش رازی دەبێ و بووك دەگوازرێتەوە . (تاجدین) هەوڵدەدا کە (میر) لە بارەگای خۆی (بەکر) دووربخاتەوە ، بەلاّم (میر) نەسەلمێنێ بەبیانووی ئەوەی کە مرۆڤی کاربەدەست و فەرمانرەوا ، ئەگەر بەدەستێکی داد ببەخشێ دەبێ بەدەستی دیکەی زۆرداری بکا . بۆیێکە ، هەر میرو فەرمانرەوایێك ، پیاو خراپێکی وەکو (بەکری مەرگەوەری)ی ، پێویستە ، دەنا ، فەرمانرەوایی بۆ ناکرێ .

● (بەکر)یش ، خەرێکی ئەوەدەبێ دلّی (میر) لە (تاجدین) برەنجێنێ و ئەوەی بە بەرگوێیدا دەچرپێنێ کە نەدەبوو (ستی) بداتە یەکێکی وەکو (تاجدین) چونکە هەموو شازادەکانی دەورو بەری وولاتی (جزیرێ) بەهیوای هێنانی بوون . جگە لەمەش لەوەتی (تاجدین) بوە بەزاوای (میر) ، لەخۆی بایی بوەو ، هەتا ، بەبێ پرسی میر ، گوفتی بە (مەم) داوە (زین)ی بۆ بخوازێ .

● (میر) بەم قسانەی (بەکر) گەلێك پەست و دڵگیردەبێ و پیێ دەلّێ : ئەگەرچی لە دلّی خۆیدا وای تەمابوە کە (مەم) بەم شەرەفە سەر بلّندبکا ، بەلاّم ئیتر تاهەتا (زین)ی لێ حەرام دەکا .

● گلّپەی ئەڤینداری (مەم)و (زین)ێ رۆژ بەرۆژ توندتر دەبێ و کار لە تەندروستی و لە ژیانی رۆژانەیان دەکاو ، بەم دەردەوە بەتەواوی نەخۆش دەکەون .

● رۆژێك ، میر بەدەست و پێوەندەوە بۆ راووشکار دەچێ و شاری جزیرێ نیوە چۆل دەبێ . (زین) ئەم دەرفەتە بەهەل دەزانێ و دەیەوی ماوەیێك لەنێو باخەکەی میردا بگەرێ .

● (مەم)یش ، لە تاوی جۆش و خرۆشی ئەڤینداری ، بۆهەمان شوێن دەچێ و دەیەوێ کەمێك لەنێو باخی میردا ، بگەرێ و بحەسێتەوە . (دلّدار)و (دلبەر) ، لەنکاو روو بەرووی یەکتردەبن و بەم رێکەوتە گەلێك بەختیاردەبن . دەست لەنێو دەست بۆ شانشینە شووشەبەندەکەی نێو باخەکە دەچن . خەریکی هەلّرشتنی رازو نیازی دڵداری دەبن ، بەلاّم هەرگیز لە سنووری ئەڤینی پاك دەرناچن :

عیشقا کو ژ سەر حەدی کەمالە
ئاڤا کو ژ مەنبەعی زولالە
ئەلبەتە خوە دێ بکەت حراسەت
ناکەت چ قەبوولیا نەجاسەت

● کاتێ هێوارێ (میر) ، بە لەشکرەوە لە راوو شکار دەگەرێتەوە . فەرمان بەنۆکەرەکانی دەدا نێچیرەکان بەرەللاّی نێو باخەکەی بکەن و پیاوە ماقوولەکانیش لەگەلّ خۆی بۆ شانشینەکەی نێو باخەکەدەبا .

● (مەم)و (زین) ، لە دەنگ و هەرای سواران لە خەوی شادومانی رادەچلەکێن . مەم ، (زین)ێ لەپشت خۆیداو لەژێر عەباو فەروەی سەرشانیدا دەشارێتەوە .

● کە (میر) بەژوور دەکەوێ ، هەستدەکا شوێنەکە چۆل نیە ، بەدەنگێکی بەرز دەپرسێ ، داخوا دەبێ کێ بێ پرسی

ئەو هاتبێتە ئەم شوێنەی کە قەدەغەیە ! (مەم) وەڵامی دەداتەوە کە ئەم هاتۆتە نێو باخەکە ، لەتاوی دەردەکەی گرانیو سەبارەت بەوەی نەیتوانیوە لەگەڵیاندا بۆ راوو شکار بچێو تکای بەخشینی لێدەکا .

● (میر) تکاو عوزری (مەم) قەبوول دەکاو لێی دەپرسێ ئایا هیچ نیچرێکی لەنێو باخەکەدا راونەکردوە ؟ (مەم) وەڵامی دەداتەوە ، کارمامزێکی ئەوتۆی لەنێو باخەکەدا دیتوە کە لەدەشتی (خوتەن)ێدا هاوتای نیە .

● (تاجدین) ، لەوڵامەکەی (مەم) حاڵی دەبێو دەزانی لەگەڵ (زین)ێدا بوە ، بۆیێکە بە (میر) دەڵێ : وادیارە (مەم) هێشتا دەردەکەی سووك نەبوەو وورێنان دەکا .

● (مەم) لە قۆڵی عەبایەکەیەوە ، کەزی (زین)ێ نیشانی (تاجدین) دەدا . ئەمیش پێ وەستان ، بەپەلە کۆرەکە بەجێ دەهێڵێو دەگەڕێتەوە ماڵی خۆیو بە (ستی)ی خێزانی دەڵێ :

تــفـلێ خوە خــەلاسکــە دێ بچـیت مــال
مـــال بۆ منو هـــا ژ بۆ تـــە مـــندال
سەرمـــایـــەیێ عومـــرو زیـــنـــدەگانی
یـــەعنی مـــــەمو زین ب دل گرانی
مـــایـــیـــنـــە د وەرتـــەیـــا بـــەلایێ
من قـــەسدە کو ئـــەز بـــدەم رەهـــایێ

ئەمجا ، ئاگر لە ماڵی خۆی بەردەداو ، لە شاری جزیرێ دەبێتە بانگو هاوار .

● (میر) لەگەڵ هەموو خەڵکی شار ، بەهاواری (تاجدین)و (ستی)یێوە دەچن . (زین)یش ، بەپەلە دەگەڕێتەوە حەرەمسەرایێ .

● کەچی ئەم رازە پەنهان نامێنێتەوە . (بەکر) هەواڵەکە بە (میر) دەگەیێنێو ئەمیش ئاگری رکو کینەی بەرامبەر بە (مەم) دادەگیرسێ .

(بەکر) ، (میر) هێمن دەکاتەوەو پیلانی لەناو بردنی (مەم)ی بەم چەشنە بۆ دادەنێ : (میر) ، بۆ دیوەخانە (مەم) بانگکێش بکاو لەسەر دڵخواز یاری شەترەنجی لەگەڵدا بکا . ئەمجا (مەم)یش کە شێتی ئەڤین بوەو هۆشی لەسەرخۆ نیە ، بێگومان یارییەکە دەدۆڕێنێو لەسەر داخوازی (میر) رازی دڵی خۆی دەدرکێنێ ، ئەمیش بیانووی بۆ دەبێ کە بەشێوەیێکی هۆشمەندانە سزایبدا .

● (میر) ، لە شانشینەکە ، کە بەرامبەر بەکۆشكو سەرای (زین)ێ بوە ، کۆڕی بەزمو ئاهەنگ سازدەکاو فەرماندەدا (مەم)ی بەتەنیا بۆ بانگبکەن بێئەوەی تاجدینو برایەکانی پێبزانن ، چونکە بێ ئەدەبێیکی گەورەی کردوەو دەیەوی جەزرەبەیبدا .

● یەکێك لە ئەفسەرە لاوەکانی بارەگای (میر) ناوی (گورگین) بوەو زۆر دلسۆزی (تاجدین) بوە ، خێرا ، لە هەواڵەکەی ئاگاداردەکا .

● تاجدینو برایەکانی خۆیان بۆ شەڕکردن ئامادە ، دەکەنو بۆ بارەگای (میر) دەچن . (مەم) کە چاوی بە هەڤاڵەکانی دەکەوێ سەودای دەبێتەوەو لەسەریەك ، سێدەست یارییان لە میر دەباتەوە .

● لەوکاتە دا ، (بەکر) لە پەنجەرەی کۆشکەی بەرامبەریا ، کە (مەم) پشتی لێیەوەبوو ، (زین) دەبینێو بەمیر دەڵێ : بە پێی دەستووری یاری شەترەنج دەبێ ئەمجا جێگاتان بگۆڕنەوە :

گۆ : بـــەنـــدو لـــیـــزو جێ ب دۆرن
هوون هـــەردوو جـــەهـــان ب هـــەڤ بگۆڕن

● (مەم) لە شوێنی تازەیدا ، لە دوورەوە (زین) دەبینێو بەخەیاڵی یارەوە ، شەش دەست یاری دەدۆڕێنێ .

● (میر) – داوای لێدەکا ، کە مەرجەکە بەجێ بهێنێو رازی دڵیخۆی بۆی ئاشکرابکاو ناوی دلبەرەکەی هەڵبدا . (بەکر)یش بۆ ئەوەی (مەم) بووروژێنێو رازەکەی پێ بدرکێنێ بەمیر دەڵێ : میرم ، دلبەرەکەی (مەم) ئافرەتێکی ئەوتۆ نیە کە لە پێش ئێوەدا ناوی بهێندرێ ، چونکە بەخۆم دیتوومەو

قوله‌ره‌شێکی لێو کوتراوی ره‌نگ وه‌کو قیره.

● (مه‌م) ، به‌م قسه‌یه‌ی (به‌کر) ده‌ماری ده‌گیریٚ‌و هۆشی نه‌سه‌ردا نامێنیٚ‌و قسه‌که‌ی به‌کر به‌درۆ ده‌خاته‌وه‌و ده‌ڵیٚ ، یاری ئه‌و جوانترین ئافره‌ته‌و شازاده‌یێکه به‌ناوی (زین).

● (میر) یه‌کسه‌ر فه‌رمان به سه‌ربازان ده‌دا (مه‌م) بگرن‌و بیکوژن . تاجدین‌و برایه‌کانی ، له‌سه‌ر (مه‌م) به‌ده‌نگ دێن‌و به‌ناچاری (میر) له‌جیاتی کوشتنی ، فه‌رمان‌ده‌دا ده‌ست‌و پیٚ‌ی زنجیر بکه‌ن‌و بیخه‌نه نێو زیندان .

● (مه‌م) له‌نێو زیندانێدا ، به دینداری‌و خوداپه‌رستن خه‌ریك‌ده‌بیٚ . ئاگری ئه‌ڤینی رۆژ به‌رۆژ گه‌شترده‌بیٚ‌و له‌خڵته‌ی ئاره‌زووی جهانی پاك ده‌بێته‌وه‌و له‌گه‌شتی گیانبازیدا به‌قۆناغی زانایی ده‌گاو ده‌رگای غه‌یبی بۆ ده‌کرێته‌وه . (زین)یش به‌هه‌مان رێگادا هه‌نگاو ده‌نیٚ‌و به‌ره به‌ره ، به‌ره‌و ئه‌ڤینی خودایی به‌رز ده‌بێته‌وه .

● تاجدین‌و برایه‌کانی ، ده‌یانه‌ویٚ به‌خۆشی بیٚ یان به‌ناخۆشی ، (مه‌م) له زیندان رزگاربکه‌ن‌و ده‌رمانی ده‌رده‌که‌ی بکه‌ن . بۆ ئه‌م مه‌به‌سته ، جوامێرێك ، بۆ باره‌گای (میر) ده‌نێرن :

گوتیٚ ، هه‌ـــــــره بـــــێژه میرو ئـــــاغـــــــان
بـــیـــــــنـــــــه‌نـــــده ڤه‌نـــــا کوژن چـــــراغــــــان
میری مـــــــه ، ئـــــه‌گه‌رچـــی دوورب‌ـــیـــــنـــــــه
ئـــــیـــــــرۆ وی دچـــــــاڤ نـــوورێ نـــیـــــنـــــــه

● (به‌کر) هه‌ستٚ به‌مه‌ترسی ده‌کاو ده‌زانیٚ که تاجدین‌و برایه‌کانی ئه‌و هه‌موو کاره‌ساته له‌ئه‌و ده‌ناسن بۆیێکه ئامۆژگاری (میر) ده‌کا ، که (مه‌م) ئازادبکاو گوفتی (زین)ی‌ی پیٚ‌بداو له‌پاشاندا ، به‌فنجانێکی ژه‌هراوی چاره‌ی‌بکا .

● (میر) ، (مه‌م) ده‌به‌خشیٚ‌و رێگای (زین) ده‌دا بچێته زیندان‌و به‌ده‌ستی‌خۆی دڵداره‌که‌ی ئازادبکا . له‌و کاته‌دا ، (زین) بێهۆش ده‌که‌ویٚ‌و گیانی ، له‌گه‌ڵ گیانی (مه‌م) ، له‌نێو تاریکایی زینداندا وه‌ك دوو برووسکه‌ی زیوین‌و زێرین ، به‌یه‌کتر ده‌گه‌ن‌و به‌ره‌و ئاسمان به‌رزده‌بنه‌وه .

● که (زین) به‌هۆش دێته‌وه ، ئه‌م هه‌واڵه بۆ (میر) ده‌گێرێته‌وه ، ئه‌میش باوه‌ری به‌پاکی‌و خاوێنی ، ئه‌ڤینه‌که‌یان ده‌کا .

● که (زین) بۆلای دڵداره‌که‌ی ده‌چیٚ ، ده‌یبینیٚ بێهۆش که‌وتوه . که بانگی ده‌کا ، یه‌کسه‌ر به‌خۆدێته‌وه‌و ، له‌وه‌ی حاڵی‌ده‌کا که کار له‌کار ترازاوه‌و کاتی مردنی نزیك بوه‌و ، شایی‌و زه‌ماوه‌ندی ئه‌وان له‌و دنیادا ده‌بیٚ‌و ماره‌یی ئه‌وان له ئاسمانا براوه . ئه‌مجا ، له‌گه‌ڵ دلبه‌ره‌که‌ی باوه‌ش له یه‌کتر ده‌گرن‌و له ئامێزی یاره‌که‌ی گیانی ده‌سپێریٚ .

● له دووای شێوه‌ن‌و گریان ، به ده‌بده‌به (مه‌م) ده‌شاردرێته‌وه . (تاجدین)یش به‌کر ده‌کوژیٚ‌و له‌نێو دارستانێکدا لاشه‌که‌ی فریٚ ده‌ده‌ن . که (زین) به‌مه ده‌زانیٚ ، وه‌سبه‌ت‌ده‌کا ، لاشه‌ی (به‌کر) له نزیکی گۆری ئه‌م‌و گۆری (مه‌م) بشاردرێته‌وه ، چونکه ئه‌و بوه به‌هۆی ئه‌وه‌ی که ئه‌ڤینه‌که‌یان به‌ره‌و ئه‌ڤینی خودایی به‌رز بێته‌وه .

● (زین) بۆ سه‌ر گۆری (مه‌م) ده‌چیٚ‌و کێله‌که‌ی له ئامێزده‌کاو به‌شیوه‌نه به‌ناوبانگه‌که‌ی ده‌یلاوێنێته‌وه :

روونـــــیشت ل بــــــه‌ر سه‌ری مـــــــه‌می ژار
مــــه‌م کــــر ب تـــه‌کــــه‌لــــلومی خــــه‌بــــه‌ردار
کــــای مــــالــــکی مولــــکی جــــیسم‌و جــــانی
ئــــــه‌ز بـــــاغچــــه‌ئو تو بــــاغــــه‌بــــانی
بــــاغی تـــــه گه‌هــــانــــدی بیٚ خودانــــــه
بیٚ رووبی تــــــه ئـــــــه‌و ژ بۆ چــــــرانــــــه ؟
ئــــــه‌ڤ خــــــالٚ‌و خـــــه‌ت‌و عوزارو گولزار
ئــــه‌ڤ حوسن‌و جــــه‌مــــال‌و بــــاغی روخســــار
بــــــادامی سیـــــــاه‌و چــــــــه‌شمی شه‌هلا
نــــــــارو بـــــــه‌هه‌و سێی شاخی بــــــالا
خۆش ره‌نگ‌و ب لــــــه‌ززه‌ت‌و ب تــــــامن
بیٚ شوبهه ل غــــــه‌یــــــری تــــه‌حــــه‌رامن

نــــــــەخلا بــــــــەدەنــــــا خوە راوەشینم
ڤێ مــــــــێوەیێ جومــــــــلـــــــە داوەشینم

ئیترگیانی پاکی دەردەچیّو بەماتەمو شیوەن ، لەنیّو گۆری مەمو لەنیّو تابووتی ئەمدا دەیسپیّرن .

لەسەر گۆری مەمو زینیّ ، دوو درەختی سەروو سنەوبەر دەرویّنو لە نیّوانیاندا درەختیّکی درکاوی هەڵدەچیّو لقو پەلەکانی لە لقو پەلەکانی هەر دوو داری سەروو سنەوبەرەکە دەئاڵیّو ناهێلیّ تیّکەڵی یێکدی بن .

● پیرەمێردیّکی پیاوچاك ، لە خەونیّکیدا ، (بەکر) لە شیّوەیێکی نوورانیدا دەبینیّو لەبەر دەرگای کوشکیّکی هەشت نهۆمیدا راوەستاوە . کە لە ئەحواڵی دەپرسیّ ، وەڵامی دەداتەوە کە بوە بەدەرکەوانی بارەگای (مەم) و (زین)و لە کۆشكو سەرای ئەواندا ، نهۆمیّکی بۆ تەرخانکراوە ، چونکە ئەو بوە بەهۆی پاکیو پیرۆزیی ئەڤینەکەیان . هەروەها ، (پەروەردگار) (تاجدین)یشی لە تاوانی کوشتن بەخشیوە ، سەبارەت بەوەی کە خەڵکی لە بەدکاری ئەو رزگار کردوە .» .

بەراووردکردنی ناوەرۆکی (مەمو زین)ی (خانی)
لەگەڵ ناوەرۆکی داستانی مەمی ئالان

لە بەراووردکردنی ناوەرۆكو رووداوەکانی هەردوو چیرۆکەکان ئەوە ئاشکرادەبیّ کە (خانی) دەستکاریّیکی زۆری لە ناوەرۆکی داستانەکەی فۆلکلۆری کردوە ، بەلاّم زۆر بەهووردی بیری بنچینەییو هەلویّستەکانی درامایی پاراستوە ، سەرەرای ئەوەی کە بەرگیّکی سۆفییانەی لەبەر کردوەو نموودیّکی تازەی پیّ بەخشیوە .

چیرۆکی (مەمی ئالان) هەروها شیّوەی کرمانجی خوارووی کە بەیتی (کاکەمەمو خاتوونە زین)ە ، لە بابەتی شیعری داستانین (epic) ، ئەم بابەتەش وەك (ئەرستۆ)ی دانا روونی کردۆتەوە ، یەکیەتی (کردارو کاتو شویّن)ی نیەو مەیدانی خەیاڵبازی لەبەردەمی شاعیری داستانیدا بیّ سنوورە .

کەچی ، بەپیّچەوانەی ئەمە ، شیعری (درامیکی تراژیدیك) ، یەکیەتی کردار (فعل)و یەکیەتی شویّن (مکان)و یەکیەتی کات (زمان)ی هەیەو دەبیّ هەشبیبیّ . مەبەست لەیەکیەتی کاتْ ، کە رووداوەکان ، ماوەی شەوو رۆژێك بخایێنیّ»[١٢] .

(مەمو زین)ی (خانی)ش ، گەرچی چیرۆکیّکی شیعرییە نەك دراماییّکی شیعری ، بەلاّم نزیکترین بابەتی شیعری کوردیە لە درامای تراژیدیو ، وەکو ئەم بابەتەش ، لە سەرچاوەی ئەفسانەی کۆنەوە ، وەرگیراوە .

داستانی (مەمی ئالان) ، هەروها دەقی کرمانجی خوارووی یشی ، لە بارەی کات (زمان)ەوە ، لەپیّش لەدایك بوونی (مەم) دەستپیّدەکاو نەك بەمەرگی (دلّدارو دلبەر)ەکان ، بەلکو بەویّران کردنی شاری (جزیریّ) کۆتایی دیّ .

لە بارەی شویّن (مکان)ە وەش ، لە شاری (مەغریبیّ) یاخود ، (لە شیّوەی خوارووادا — لە شاری یەمەنیّ) سەری هەلّداوەو لەشاری (جزیریّ) کۆتایی هاتوەو بەئەنجام گەیشتوە : کە مەودای نیّوانیان شەش مانگ ریّگابوە .

لە بارەی ناوەرۆك یاخود کردار (فعل)یش ، سەرەرای سەربردەی دلّدارو دلبەر ، ئەفسانەی کچەکانی شای پەریانو چیرۆکی (خواجەی خدر = خدری زیندە)یان لە دەقی خوارووادا (وەیسەلقەرەنی)و ئەفسانەی (بۆزی رەوان)یشی کۆکردووتەوە لە یێك قالبی داستانیدا دایرشتوون .

کەچی ، چیرۆکەکەی (خانی) ، لە رۆژە جەژنیّکی نەورۆزدا دەستی پیّکردوەو ، رووداوەکانی ماوەی سالیّکی خایاندوەو شاری (جزیریّ)ش ، شانۆی رووداوەکانیەتیو ناوەرۆکیّشی سەربردەی دلّداریی (مەمو زین)ە .

لەمەدا ، دەردەکەویّ ، کە شاعیرەکەمان ، لە داستانەکەی فۆلکلۆری هەلویّستە گرنگەکانی وەرگرتوەو ، لە

دیمەنی سەر (کانی ی قەستەلیّ) دەستی پی کردوە ، دوای ئەوەی گەشتو سەیرانەکەی کردوە بە ئاهەنگو کەرنەڤالی جەژنی نەورۆزو بەهۆی تەکنیکی جل گۆڕینی هەر چوار یارەکان ، روخسارێکی درامایی شیرینی داوەتیّ .

رووداوی چوونی (میر) بۆ راوو شکار ، لە رووداوی چوونی (میر) بۆ شەری عەجەمانی وەرگرتوەو ، لە هەر دوو حالاندا ، مەبەست چۆڵکردنی شانۆی داستانەکەیە – کە شاری جزیریّ – بوە ، تاوەکو دڵدارو دلبەر بتوانن دوور لە چاوی بەدکاران بە یەکتر بگەن .

لێرەدا ئەوەش دەخەینەروو ، کە لەدەقی شێوەی خوارەودا ، رووداوی شەری عەجەمان نیە ، بەڵکو لەمیشدا ، (میر) بۆ راوو شکار دەچیّو (مەم) سەبارەت بەنەخۆشیی بەشداری ناکا . رووداوی بەیەکترگەیشتنی (مەم)و (زین) ، لە شانشینەکەی نێو باخی (میر)دا ، هەمان رووداوی بەیەکترگەیشتنی دڵدارو دلبەرە ، لە حەرەمسەرای (میر)دا .

(مەم)ی (خانی)ش ، وەکو (مەم)ی هەموو دەقەکانی فۆلکلۆری (زین)یّ لەژێر عەباو فەروەی سەرشانیدا دەشارێتەوە ، کە (میر) بەغافڵەتی بەسەریاندا دەچیّ ، هەروەها ، لە قوڵی فەروەکەیەوە ، کەزی زینیّ نیشانی (تاجدین = حەسەن = قەرەتاژدین)دەدا .

(تاجدین)ی (خانی)ش ، وەکو (حەسەن)ی مەمی ئالان یاخود قەرەتاژدینی شێوەی خواروو ، ئاگر لە ماڵی خۆی بەردەدا لە پێناوی رزگارکردنی دڵدارو دلبەرەکە .

بەلام ، ئەوەندە هەیە ، لەم هەڵوێستەی دواییدا ، چیرۆکی (مەمی ئالان) دەگاتە پلەی گۆڕان (نقطة التحول)و ئاورێژی لووتکەی (climax) ، کەچی (خانی) ، ئەم هەڵوێستەی بۆ رووداوی (یاریی شەترەنج) هێشتۆتەوە ، ئەم رووداوەش ، لە هەموو دەقەکانی ئەم داستانە ، دەبێتە هۆی زیندانکردنی (مەم)و لە ئەنجامدا ، مردنی خۆیو دلبەرەکەی . هەروها ، لە هەردوو دەق چیرۆکەکەدا ، پەشێمانبوونەوەی (میر) دوای ئەوە دەبێ کە کار لەکار دەترازێو سەرەنجامی (بەکر)یش ، وەکو (بەکۆیی ئاڤان) بەکوشتن هاتووە ، لەگۆڕیشدا ، بوە بەدڕکی نێوانی دڵدارو دلبەرەکە .

کەواتا شاعیری گەورەمان ، لە داستانی سەرزاریدا ، ئەو هەڵوێستو رووداوانەی وەرگرتوە ، کە یێك سەربردەیەو لەماوەی ساڵێکداو لەیێك شوێندا قەوماوەو کردوویە بە کردارێکی ئەدەبیی ئەوتۆ ، کە یێك سەرەتاو یێك لووتکەو یێك کۆتایی هەبێ[١٣] ، ئەمەش تەواوترین هەیکەلی هونەری رۆمانو درامایە[١٤] .

لێکدانەوەو شیکردنەوەی کەسەکانی (مەمو زین)و (مەمی ئالان) :

(دکتۆر زازا) لە پێشگۆتنی (مەمی ئالان)یدا ، هەندی لایەنی مێژوویی و هەندیّ لە ئاکارو سایکەی کەسەکانی شیکردۆتەوەو هەڵوەستێکی تایبەتیشی لەسەر ناوی (میر ئەزین) کردوە .

(خانی) ، (میر ئەزین)ی فۆلکلۆریی کردوە بە (میر زێندین – زین الدین)و رچەڵەکی بردۆتەوە سەر (خالیدی کوری وەلید) . راستیەکەی میرەکانی (جزیریّ بۆتان) ، بەم چەشنە رچەڵەکی خۆیان دیاری کردووەو (شەرەفخان)یش ، لە (شەرەفنامە)یدا ، هەمان شتی تۆمار کردوە . کەچی ، (ئەمین زەکی بەگ) ، ئەوەی روونکردۆتەوە ، کە نەوەی ئەم پاڵەوانەی ئیسلام ، بەووجاخ کوێری مردوونو میراتگریان لەدوا بەجێنەماوە[١٥] .

کەواتا ، هەر دوو ناوەکان خەیاڵینو هیچ میرێك بەناوی (ئەزین) یان (زێندین – زین الدین) ، لە وولاتی (بۆتان)دا ، فەرمانڕەوایی نەکردوە ، مەگەر (میر عزالدین)ی کوری (میر ئەبدال) نەبیّ کە هاوچەرخی (تەیمووری لەنگ) بوە . شەرەفنامە ، ساڵی مردنی ئەم میرەی نیشاننەداوە ، بەلام کە (تەیموور) ، لە ساڵی (١٤٠٥)دا مردبیّو ، (مەلای

جزیری)ش ، داستانی دڵداری (مەمو زین)ی کردبێ بەنموونەی ئەڤینی پاکو پیرۆزو لەتا تەرازووی داستان دڵداری‌ی (فەرهادو شیرین)ی دانابێ ، ئەوا هیچ ڕای تێ ناچێ کە ئەم (میر عزالدین)ە ، هەمان (میر ئەزین)ی فۆلکلۆری یان (میر زین‌الدین)ی خانی بێ .

(تاجدین)ی (خانی)ش ، بەرامبەر بە (حەسەن)ی (مەمی ئالان)و هەر وەها ، بەرامبەر بە (قەرە تاژدین)ی شێوەی کرمانجی خواروە . بەڵام بەهەر سێ ناوان ، هەمان کەسایەتی هەیەو ، پەیکەری زیندووی (پیاوەتی – ئازایی – جوامێری)یە ، بەم واتایانەی کەسایکەی نەتەوەیی کورد ، لە مێژووی دوورو درێژیدا ، تەشخیسی کردوە ، بۆیێکە دەوری هێزی لایەنگری سەرەکی‌ی داستانەکە ، واتا (مەم)و (زین) دەبینێ ، ئەمەش لە هونەری چیرۆکو ڕۆماندا پی‌ی‌دەگوترێ (Protagonist) .

دژو بەرامبەری ئەم کەسایەتییە ، (بەکۆیی ئاڤان)ی فۆلکلۆری یان (بەکر مەرگەوەری) خانی وەستاوە ، کە هێزی بەرانگژی ئەڤینی (مەم)و (زین)ە ، ئەمەش وێنەی زیندووی (قسەی بەدو بیری بەدو کرداری بەد)ە ، کەسایکەی نەتەوەی کورد ، لە مێژووی لە مێژەوەی ، بەم چەشنەی تەشخیس‌کردوە . دیارە ، ئەمیش ، بەپی‌ی هونەری ڕۆمانو دراما ، دەوری هێزی بەرانگژ (ضد)ی کەسەکانی سەرەکی چیرۆکو داستانەکە دەبینێو پی‌ی دەگوترێ (Antagonist) .

(چەکۆ) ، لە هەموو دەقەکاندا ، هەمان کەسە ، بەڵام (عارف)ی (خانی) بەرامبەر بە (تاجین)ی مەمی ئالانە .

(ستی)ش ، لەهەموو شێوەو دەقەکانی ئەم چیرۆکەدا ، وێنەی ئەو ئافرەتە دەنوێنێ ، کەسایکەی نەتەوایەتیان ، بەسەر دەستەی ڕەگەزی ئافرەتی دەناسێ : جوانو دلۆڤانو کابانو داوێنپاکو هێمن ، بەڵام دەوری لەداستانی فۆلکلۆریدا ، گەلێك بەهێزترە .

کەسایەتی (مەمی ئالان) گەلێك لە کەسایەتی (مەم)ی (خانی) بەرچاوترەو ، دەورێکی زیندووترو فراوانتری هەیە ، هەرچەندە هێشتا بەمێردمنداڵ دەژمێردرێ ، کەچی لەبارەی ڕەووشتەوە ، لەهی ئەم‌نزمترە .

(زین)ی (خانی)ش ، لە (زین)ی فۆلکلۆری ، هێمنترو شەرمنترو لەسەرخۆترەو ، هەرگیز ئەوەی بەبیردا نەهاتوە ، لە سنووری دەستوورو نەریتی خانەوادەکەی دەربچێ . دیارە ، ئەم دڵدارو دلبەرەش ، وێنەی ئەو عاتیفەی بەرزی خۆشەویستین ، کە نەتەوەی کورد ڕیزی‌گرتوەو بەپیرۆزی زانیوە .

کورتەی قسە ، هەموو کەسەکان لەهەردوو شێوەی چیرۆکی‌و داستانیدا یێکن‌و هەمان دەوری خۆیانیان دەبینن . هەر بۆیێکەش ، بیری بنچینەیی (مەم‌وزین)ی (خانی) ، وەکو هی (مەمی ئالان) لەسەر بناخەی زۆرانبازی لەنێوانی (چاکی)و (بەدی)دا ، دامەزراوەو ئادەمیزادی بەرامبەر بەهێزی (چارەنووس) ، بەندەوار (مسیر) کردوە .

هەتا شاعیرەکەمان ، عاتیفەی ئەڤین‌و خۆشەویستیشی داوەتە پاڵ هێزی بێ‌سنووری (پەروەردگار)و بەم چەشنە ، سەرچاوەی ئەم هەستە بەرزو ناسکەی لێکداوەتەوە :

لـــەورا کو جـــنوودی جـــان (موجـــەنـــنەد)
چـێ بـوونـە د عـیـلـمـی حـەق (موخـەللەد)
هن موئـتـــەلـــیـــفن هـــنـــەك موخـــالف
هن موخـــتـــەلـــیـــفن هـــنـــەك موئـــالف
وان موئـــتـــەلـــیـــفـــان ب یـــەکڤە ئولـــفـــەت
ئـــاخـــر وەکـــرن ، نـــەمـــاچو کولـــفـــەت

ئەمەش دەستنیشان‌کردنی ئەم فەرموودەیەی (پێغەمبەر)ە کە دەفەرموێ (الارواح جنود مجندة ، فما تعارف منها ائتلف ، وما تنافر منها اختلف .)

سۆفیێکی نەزەرباز (ابن أبي داود – لە ۲٦۹ك مردوە) ئەم فەرموودەیەی بەم جۆرە لێکداوەتەوەو دەڵێ :

(پەروەردگار) ، لە سەرەتاوە ، لە جهانی لاهووتیدا ،

گ‌ـنی مرۆڤانی لە شێوەیێکی خڕدا دروستکردوەو هەر بەکێکیشی کردوە بەدووکەرت . ئەمجا ، گەر لەم جهانەدا ، نەوکەرتەکانی هەر گیانێك ، لە لاشەی دوو مرۆڤاندا ، بەرەورووی یەکتربوون ، ئەوا یەکتری دەناسنەوەو هەردوو کەسەکان گیرۆدەی یەکتری دەبن(١٦) .

راستیەکەی یۆنانییەکانیش ، گەلێك لەوە لەپێشتر ، هەر بەم چەشنە ئەم سۆزو عاتیفەیان لێکداوەتەوە :

بەگوێرەی ئەفسانەیێکی یۆنانی ، ئەندرۆجین Androgne) یێکەمین بابەتی رەگەزی مرۆڤ بوە . مرۆڤی ئەندرۆجنیش هەم نێربوەو هەم مێ . (زەیۆس – گەورەی خوای یۆنانیەکان) ، لیّی دڵگیربوەو کردوویە بەدوو پارچە . ئیتر لەوساوە هەردوو پارچەکانی هەر مرۆڤێکی ئەندرۆجینی بەشوێن یەکتری دەگەڕێن‌و پەرۆشی بەیەکدی گەیشتنن . ئەمجا کە لەم جهانەدا ، لە لاشەی پیاوو ژنێکدا تووشی یەکتربوون ئەوا عیشقی یەکتر دەبن‌و دەیانەوی ببنەوە بەیێك‌کەس(١٧) .

تاوەکو ئێرە باسمان لە سەرچاوەو لە ناوەرۆکی چیرۆکی ی شـ کارەکەی شاعیرەکەمان کردوە ، بەلاّم مەبەستی (خانی) هۆناندنەوەی داستانێکی دڵداری نەبوەو بەس ، بەڵکو مەبەستی لەمە گەلێك هەورازتربوە .

وەك لە پێشەوەدا گوتمان ، هەڵبەست‌و وێژە ، بەرامانی ئەو (هۆ) بوە بۆ ئامانجێکی پیرۆز . هەر ئەم راستیەش شاعیرەکەمانی بۆ ئەودیوی سنووری کات‌و شوێنی خۆی بەرز کردۆتەوەو کردوویە بەشاعیرێکی جهانی .

(خانی) لە دانانی (مەم‌و زین)دا دوو مەبەستی سەرەکی ی هەبوە .

یێکەم : ئەوەبوە کە بەهۆیەوە بیر لەبیرو باوەڕ ییەکانی خۆی بکا ، چ لەبارەی فەلسەفەوەبێ‌و چ لەبارەی تەسەووفەوە .

دووەم : ئەوە بوە ، کتێبێکی وەها بەزمانی کوردی پێشکەش بەسامانی بیری مرۆڤ بکا . تائەوە بچەسپێنی ، کە نەتەوەی کوردیش ، خاوەنی میراتێکی گیانی ی ئەوتۆیە ، لە میراتی گیانی ی نەتەوەکانی دراوسی کەمتر نی یە

پەراوێزەکان

* – «بنوارە – نووسەری کورد – ژمارە «٣» – ساڵی ١٩٨٥» .
١ – ئەم ووتارەش بەشێکی دیکەی دەسنووسێکمانە لەبارەی (مەم‌و زین) .
٢ – بنوارە ووتاری (مەمی ئالان)ی نووسەر ، لە ژمارە (٣)ی گۆڤاری نووسەری کورد – دا ، ساڵی ١٩٨٥ .
٣ – شرفنامە – تعریب – محمد علی عونی – ج ١ – ص ١٥
٤ – دکتۆر زازا ، لە پێشگۆتنی مەمی ئالان‌دا ، ئەم بەیتە شیعرەی دەستنیشان‌کردوە .
٥ – مەمێ ئالان – پێشگۆتن – ل – ٧
٦ – النقد المنهجی عند العرب – الدکتور محمد مندور . ص : ٤٨ ، ٣٥٤ .
٧ – جامی – عبدالرحمن (٨١٧ك – ٨٩٨ = ١٤١٤ز – ١٤٩٢ز)
٨ – نظامی – الیاس نظام‌الدین یوسف (٥٣٥ك – ٥٩٩ = ١١٤١ز – ١٢٠٣ز)
٩ – دور الأدب المقارن – ص ٩٣ الدکتور محمد غنیمی هلال
١٠ – لە چاپی (حەلەب)دا ، کە لەسەر چاپی یێکەمی (ئەستەمبۆل) چاپکراوتەوە ، بەندی (موعاتەبەیا زینێ د گەل ستی‌یێ ، گلزندا حۆری ژ پەری‌یێ) کە لەنێوانی بەندی (٢٨) و (٢٩) ی چاپەکەدایە ژمارەی بۆ دانەندراوە . بۆیێکە ژمارەی بەندەکانی چاپەکە بوەتە (٥٩) . کەچی مامۆستا سوجادی ، ژمارەی بەندەکانی بە (٩٥) نووسیوە (مێژووی ئەدەبی کوردی – ل ٢٠٣) . رەنگ‌بێ ئەمە هەڵەی چاپ‌بێ . هەروها ژمارەی بەیتەکانی بە (٢٦٦١) لەقەڵەم داوە . مامۆستا (شاکر فتاح)یش ژمارەی بەیتەکانی گەیاندۆتە (٢٦٧٣) بەیت (مەم‌و زین) لە تەرازوودا – ل ١٤ .)
١١ – ئەم رامانە ، لە رامانەکانی (میکیاڤیلی) دەکا ، کە لە کتێبی (میر)یدا دەربڕیوە .
١٢ – فن الشعر – ارسططالیس – تعریب الدکتور عبدالرحمن بدوی : ص ١٧
١٣ – هەمان سەرچاوەی پێشوو – ص – ٢٣
١٤ – النقد الأدبی – احمد امین ، ج ١ ، ص : ١٤٦ – ١٤٧
١٥ – خلاصەیەکی تاریخی کوردو کوردستان – ئەمین زەکی – جلدی دووەم – پەراوێزی – ل – ٣٥٧ – ٣٥٨ .
١٦ – النقد الأدبی الحدیث – الدکتور محمد غنیمی هلال – ص : ٢٠٣
١٧ – هەمان سەرچاوەی پێشوو : ص – ٢٠٤ – الحاشیة .